

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Людмила Гончар
Інститут проблем виховання НАПН України
Київ, Україна
Ludmilagonchar1@gmail.com

THEORETICAL ASPECTS OF FORMING OF READINESS FOR RESPONSIBLE PATERNITY IN SENIOR PUPILS

Liudmyla Honchar
Institute of educational problems of NAPN of Ukraine
Kyiv, Ukraine
Ludmilagonchar1@gmail.com

Анотація. За результатами аналізу наукових поглядів на сутність відповідального батьківства у статті актуалізовано зміст поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства», його складові. Поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» розглянуто як психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам згідно узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий прояв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

Ключові слова: старшокласники, сімейне життя, готовність до відповідального батьківства.

Abstract. According to the results of the analysis of scientific views on the essence of responsible paternity, the article actualizes the content of the concept of "readiness of senior pupils for responsible paternity" and its components. The concept of "readiness of senior pupils for responsible paternity" is considered as a psychological phenomenon that encompasses the integral set of certain signs, inherent to the senior pupils as future parents according to the norms, standards, requirements, that provide ability consciously to plan the future married life and birth of children, and also conscious display of responsibility for a child and effective implementation of matrimonial and paternal roles in the future, generally accepted in society.

Key words: senior pupils, family life, readiness for responsible paternity.

Глобалізаційні виклики та орієнтація на спільний Європейський простір, а також соціально-економічна й політична ситуація, що склалася в Україні, зумовлюють переосмислення ролі сім'ї у житті нашого суспільства. Упродовж останніх десятиліть спостерігається загострення суперечностей щодо сімейного виховання дітей. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які часто спричиняють деструктивність її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій, зниження батьківської відповідальності, зростання відчуженості між батьками і дітьми.

Реалії життя засвідчують, що ще задовго до офіційного одруження в особистості формуються певні уявлення про шлюб, погляди на способи внутрішньосімейних взаємин,

розподіл сімейних ролей тощо. Однак не завжди правильне розуміння їхнього змісту призводить у майбутньому до психологічного несумісництва подружжя, виникнення внутрішньосімейних конфліктів, зумовлює руйнування шлюбів і виникнення неповних сімей. Очевидно, що в умовах сьогодення батькам вже недостатньо стихійних педагогічних знань, їм потрібне усвідомлення цінності виконання сімейних функцій, оволодіння смислом батьківства. Становлення відповідального батьківства буде більш ефективним, якщо робота ведеться задовго до його настання.

Усе зазначене вище актуалізує важливість формування у старшокласників відповідального ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження, одним з яких є готовність до появи, догляду і виховання майбутніх дітей.

Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях О. Кізь (формування психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї); Т. Демидової (основні механізми формування уявлень про майбутню сім'ю); А. Денисенко (вивчення психологічних засад подружніх взаємовідносин); Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя); Н. Гусак (виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин); Е. Мартинової (визначення ролі системи освіти у статевому вихованні молоді, формуванні нового сім'янина), Л. Долинської (соціально-психологічний тренінг підготовки молоді до сімейного життя).

Перед розглядом поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» логічним є, на наш погляд, аналіз понять «готовність», «готовність до діяльності».

Дослідники по-різному трактують поняття «готовність»: як цілеспрямоване самовираження особистості, що виявляється в переконаннях, поглядах, взаєминах, мотивах, почуттях, вольових та інтелектуальних якостях, знаннях, навиках, уміннях, установках, налаштованості на певну поведінку (Дьяченко, Кандибович, & Пономаренко, 1985, с.89); як синтез мотиваційного, інтелектуального і результативно-дієвого компонентів, які взаємозв'язані між собою (Сластенин, & Шиянова, 1996); як «стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання певних дій» (Крысько, 2003, с.92.). Досить повно поняття «готовність», на наш погляд, аналізує В. Крутецький, співвідносячи її сформованість з такими якостями особистості, як: активне позитивне ставлення до діяльності, схильність займатися нею з пристрасним захопленням; стійкі інтелектуальні почуття; наявність знань, навичок і вмінь, адекватних вимогам цієї діяльності, індивідуальні психологічні особливості (Крутецький, 1972, с. 62).

Стан готовності зумовлюється стійкими психічними особливостями, які властиві конкретній людині, проте цей стан не передбачає просте перенесення чи актуалізацію якостей особистості в нову ситуацію розвитку. На стан психічної готовності до діяльності впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється діяльність. До них залічуються зовнішні (хід діяльності, приклад оточення тощо) та внутрішні умови діяльності (мотивація, прагнення до досягнення результату; оцінка ймовірності його досягнення; самооцінка власної готовності; нервово-психічний стан; вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності; вміння самоорганізовуватись, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності (Маркова, 2007, с.37).

Наступним поняттям, що потребує теоретичного аналізу в межах заявленої нами проблеми, є поняття «відповідальне батьківство».

У контексті проблематики важливими є наукові здобутки Т.Веретенко, І.Зверєвої, Т.Говорун, В.Кравець, О.Кікінежді, О.Кізь, Ж.Петрочко та ін., які актуалізують поняття «відповідальне батьківство» як соціально-психологічний феномен, найвищий рівень батьківської компетентності, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (Веретенко, Зверева, Петрочко, & Шевченко, 2006).

Окреслюючи сутність поняття «відповідальне батьківство», зауважимо, що сам термін «батьківство» розглядаємо як надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських та материнських ролей у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата. З позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення.

Дотримуючись погляду, що відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи, тобто знань, почуттів і дій, розглянемо його основні складові, орієнтуючись на певну вікову групу – старшокласників загальноосвітніх закладів.

Когнітивна складова (знання) – передбачає достатню психолого-педагогічну когнітивну готовність майбутніх батьків до появи і виховання дитини у сім'ї. Важливим є узгодженість знань і уявлень учнів старших класів щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, а також елементарних знань та уявлень про способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною.

Ключовою ідеєю відповідального батьківства є, на наш погляд, відповідальність батьків за життя і долю дитини перед собою і суспільством. Це означає те, що найперше батьки мають бути відповідальними за дитину. Тому молоді люди, вступаючи в шлюб, повинні мати чітке уявлення про власну відповідальність щодо майбутньої дитини чи дітей, знати нормативні документи щодо прав дитини, вміти оцінювати себе як батька чи матір, здійснювати контроль своєї поведінки через призму відповідальності (Гончар, 2018, с. 163).

Формуючи у старшокласників відповідальне ставлення до майбутнього батьківства, доцільно звернути увагу на їхнє ознайомлення з феноменом материнства і батьківства.

Учні мають бути поінформовані, як ці поняття висвітлюються в Сімейному Кодексі України. У сімейно-правовій доктрині поняття «батьківство» і «материнство» досить повно окреслюється О.Ганкевич (2014). На основі системних тлумачень Сімейного Кодексу, дослідниця визначає материнство як «фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки з моменту зачаття і до народження дитини, а з моменту народження як факт походження дитини від певної жінки, що оснований на кровній спорідненості між матір'ю і дитиною ...» (Ганкевич, 2014, с. 94); Батьківство, за визначенням О.Ганкевич, являє собою «соціальний та психологічний стан чоловіка з моменту зачаття і до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною» (там само, с.96-97). Отже, юнаки і юнки мають знати, що батьківство і материнство за законодавчими нормами України починається не з народження дитини, а з моменту зачаття, а «факт походження дитини від певних батьків є підставою виникнення взаємних прав та обов'язків у них, а також забезпечує захист прав та інтересів дитини у різноманітних правових відносинах» (там само, с. 94).

Старшокласники, які стоять на порозі дорослого життя, мають знати також про роль дітей в подружньому житті, про те, що діти позитивно впливають на родинне життя: урізноманітнюють і збагачують міжособистісні взаємини у родині, розширюють сферу інтересів і потреб сім'ї, задовольняють почуття материнства і батьківства, емоційно насичують життя родини тощо. Разом з тим молоді люди повинні усвідомити, що відповідальність за народження і виховання нової людини найперше покладається на батьків, що новонароджена дитина – не іграшка, не їхня власність, а нова особистість з її неповторними індивідуальними якостями і все зростаючими потребами – не лише в належному вигодовуванні і догляді; дитина потребує для себе задоволення і морально-духовних потреб – насамперед в увазі й любові з боку батьків.

Враховуючи те, що тривожною тенденцією останніх десятиліть стала установка молодих подружніх пар на одностаттєву, в кращому випадку – двостаттєву сім'ю, школярів доцільно ознайомлювати із думкою спеціалістів щодо наслідків зменшення народжуваності: економічних – прогресуюче зростання дефіциту трудових ресурсів; демографічних –

скорочення відносної кількості жінок, здатних мати дітей, зростання диспропорції статей і старіння суспільства; моральних – розвитку егоїзму у дітей та юнацтва, зниження контактності, комунікабельності і соціальної відповідальності людей; етичних – формування споживацького ставлення до життя; соціально-гігієнічних – збільшення числа пізніх шлюбів і, відповідно, пізніх народжень; нарешті, генетичних наслідків збільшення осіб зі спадковими захворюваннями (за даними антропологів, найжиттєстійкішою є не перша, а друга і третя дитина).

Необхідним є формування у старшокласників знань та уявлень про типи міжподружньої взаємодії та взаємодії з майбутньою дитиною (дітьми). Психологи описують полярно протилежні типи взаємодії з дітьми: прийняття-неприйняття дитини, взаємодія-унікнення контактів, визнання свободи дій - надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне заперечення свободи. Найоптимальнішим у вихованні є така взаємодія у родині, коли батьки, приймаючи дитину такою, як вона є, створюють умови для задоволення її потреб та інтересів, заохочують самостійну поведінку дитини, ненав'язливо і цілеспрямовано привчають її до самостійного прийняття рішень з тих питань, що стосуються її життя – навчання, вибору друзів, проведення дозвілля тощо. За умови такого демократичного стилю виховання формується активна, самодостатня, впевнена в собі особистість, здатна відповідати за свої вчинки.

Наступний компонент відповідального батьківства – емоційно-ціннісний, який включає такі показники, як батьківські почуття (любов і повага подружжя один до одного та до дитини); ціннісна єдність сім'ї і роду (орієнтація всіх членів сім'ї на почуття любові, поваги, взаємної і моральної відповідальності, виконання основних побутових сімейних обов'язків; на створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери тощо), емоційні оцінки щодо типів батьківського ставлення.

Зауважимо, що емоційно-ціннісна складова відповідального батьківства найперше є регулятором взаємин молодого подружжя, визначає їхнє ставлення одне до одного, дітей, ближніх і соціуму загалом. Важливим є узгодженість уявлень подружжя щодо ролей батька і матері, їхніх функцій, відповідальності, батьківських ролей в сім'ї.

Батьківські почуття як показник емоційно-ціннісного компоненту відповідального батьківства є особливою групою у складі почуттів людини, покликаних яких – емоційно забарвлювати батьківські ставлення. Найважливішим серед них є батьківська любов як джерело і гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її фізичного і психічного здоров'я. Старшокласників потрібно вчити, що батьківська любов до дитини не повинна бути «любов'ю замилювання», «любов'ю відкупу» чи деспотичною любов'ю (за В. Сухомлинським), а має ґрунтуватись на повазі до особистості дитини, прагненні до її вільного розвитку і саморозвитку.

Наступною складовою поняття «відповідальне батьківство» є поведінково-діяльнісна, яка показує, як отримані знання і емоції виявляються в реальній поведінці старшокласників. Ця складова включає: елементарні побутові вміння (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги членам сім'ї в побутових питаннях), набуття вмінь елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку.

Отже, сутність відповідального батьківства як вищого ступеня батьківської компетентності полягає в інтеграції її складових – розуму, почуттів, дій. Для ефективної взаємодії батьків (в т.ч. майбутніх) і дитини інтегруються різні аспекти особистісного досвіду: когнітивного, емоційного, сенсорного, психомоторного, духовного, комунікативного, рефлексивного.

Варте уваги визначення готовності до відповідального батьківства Л.Яценко, яка подає його як «психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, які забезпечують прояв відповідальності за дитину та емоційне її прийняття на основі певної зовнішньої моделі, яка інтеріоризується

крізь призму власного досвіду і забезпечує ефективне виконання ролей батька та матері» (Яценко, 2013, с. 520). Дослідниця певна того, що готовність до відповідального батьківства, крім бажання мати дітей, проявляється також в «усвідомленні, осмисленні, позитивному сприйнятті нових обов'язків, тих особливостей внутрішньосімейного життя, що постають перед чоловіком і жінкою, які вирішили стати батьками або вже стали ними» (Яценко, 2013, с.520).

Узагальнюючи викладене вище, розглядаємо поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» як психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий прояв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

Готовність старшокласників до відповідального батьківства, на наш погляд, може характеризуватися: 1) певною сумою знань: щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; 2) наявністю емпатійної здатності, позитивного ставлення до нових обов'язків, прагненням свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття (любов і повага подружжя один до одного та до дитини); мотивації на ціннісну єдність сім'ї і роду (орієнтування на прояв взаємної і моральної відповідальності, створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери тощо); 3) наявністю елементарних побутових вмій, необхідних для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги один одному в побутових питаннях тощо), набуття вмій елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку.

Перспективи подальших розвідок проблеми готовності старшокласників до відповідального батьківства вбачаємо у створенні та розробці науково-методичного забезпечення процесу підготовки школярів до відповідального батьківства у загальноосвітніх закладах, з'ясуванні потенціалу позаурочної діяльності загальноосвітніх закладів щодо формування готовності відповідального батьківства у молодого покоління тощо. Безперечно, проблема формування у молодого покоління готовності до відповідального батьківства є нагальною і потребує негайного вирішення за умови об'єднання спільних зусиль з боку центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських та соціальних організацій, Міністерства освіти і науки України, академічних інститутів тощо.

Література:

1. Веретенко, Т. Г., Зверева, І. Д., & Шевченко, Н. Ю. (2006). *Основи батьківської компетентності: Навчальний посібник*. Київ: Науковий світ.
2. Ганкевич, О. М. (2014). Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99.
3. Гончар, Л. В. (2017). *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку*. (Монографія). Київ: ТОВ «Задруга».
4. Гончар, Л.В. (2018). Сучасне бачення проблеми відповідального батьківства у творчості В. О. Сухомлинського. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, 172, 161-165.
5. Дьяченко, М. И. (1985). *Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психол. аспект*. Минск : Изд-во «Университетское».
6. Крутецкий, В. А. (1972). *Основы педагогической психологии*. Москва: Знание.

7. Сухомлинский, В. А. (1967). *Трудные судьбы*. Москва : Знание.
8. Крысько, В. Г. (Ред.). (2003). *Словарь-справочник по социальной психологии*. СПб.: Питер.
9. Маркова, А. В. (2007). *Формирование готовности родителей младших школьников к гуманным взаимоотношениям с детьми*. (Дис. канд. пед. наук). Пенза.
10. Слостенин, В. А., & Шиянова, Е. Н. (1996). *Гуманистическая парадигма образования как основа формирования отечественной стратегии профессиональной подготовки учителя*. Москва.
11. Яценко, Л.В. (2013). Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 17 (2), 513-521.

Інформація про автора:

Людмила Гончар

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-9761-9031

0668401061, *Ludmilagonchar1@gmail.com*

Liudmyla Honchar

doctor of pedagogical Sciences, senior researcher, Institute of educational problems of NAPN of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9761-9031

0668401061, *Ludmilagonchar1@gmail.com*